

Original Research

***A Research on the Causes and Consequences of
Grounded Theory Divorced Women's Custody Using***

Hamed Shiri¹
Mohammad Habibi²

Abstract

One of the most important quantitative and qualitative changes in the contemporary family is the phenomenon of women's custody, which has a growing trend. In the framework of gender studies and with reference to the feminist theory approach, the article examines the causes and consequences of custody as a social issue. Methodologically, the study was conducted with the Grounded theory approach and using the research interview technique. The samples are divorced women in Marivan city. Using purposive sampling and theoretical sampling, 20 people were interviewed. The finding is based on a paradigm model and is analyzed by extracting 13 central categories in the data coding process. "Socio-legal determinism" and "maternal emotions" are categories that imply causal conditions. "Class status" and "spouse child" as contextual conditions; and "Marital disputes", "men's inability to pay for family expenses" and "domestic violence" play a role as interfering conditions. The consequences of custody are reflected in the categories of "increasing poverty", "role pressure", "dependence" and "feeling of abandonment". Finally, the women react to the situation with dual strategies of "despair" and "tolerance". "Despair" represents subjective confrontation and "tolerance" means the objective acceptance of the custody.

---

1. Assistant Professor, Department of Sociology, Payame Noor University, Tehran, Iran
h.shiri@pnu.ac.ir.

2. Master in Sociology, Payame Noor University, Tehran, Iran. mfa5559@gmail.com.
(Corresponding Author)

Submit Date: 2022/22/04

Accept Date: 2022/05/09

Keywords

Female Head of Household, Custody, Divorced Women, Grounded Theory, Marivan.

Introduction

Women's custody is one of the most important changes that have occurred in the construction of the contemporary family. This phenomenon, as a result of the decline of the extended family and the growth of the nuclear family, along with changes such as the decrease in the fertility rate and the size of the family, the increase in divorce and the growth of the single-parent family, has been considered as a new subject in recent social sciences (Abbott & Vallance, 1997; Chant, 2007). In this regard, the study examines the narrative of custody women about their lived experience by posing two central questions: 1) Divorced women who are covered by the Relief Committee Organization, why and how did they get custody of their children? And 2) what are the consequences of this responsibility for them and how do they face it?.

Methodology

The article examines the causes and consequences of this phenomenon as a social issue in the framework of gender studies, specifically by referring to feminist theory. Feminist criticism, especially its radical approach, is mainly focused on the institution of the family, which is organized based on patriarchal values (De Beauvoir, 2010). Radical feminism argues that men not only exploit women through free domestic work but also prevent them from accessing positions of power and influence in society (Giddens & Birdsall, 2001: 168). In the absence of common role patterns and when performing tasks such as guardianship and custody, women face unknown and difficult situations due to subordination and lack of educational and training experiences and are caught in the flood of economic and social crises. Therefore, it is as a result of such gender structure and discourse that the phenomenon of custody of women becomes problematic. In addition, the pathological consequences of women's custody have been discussed in the theory of "feminization of poverty". According to this theory, the different experiences that female heads of households have of poverty, have fueled the discourse of the "feminization of poverty" (Chant, 2007 and Mwangi, 2017). Another approach is the theory of "role conflict and pressure theory" (Rosenfield, 1989). This theory argues that female heads of the household suffer from role conflict and role pressure due to

simultaneously playing the role of "breadwinner" and "housekeeper". The problem of the female heads of the household has also been considered from the perspective of Marxist theory and class analysis. The problem of female heads of the household has also been considered from the perspective of Marxist theory. According to this approach, age, gender, or racial and ethnic characteristics do not necessarily have a direct relationship with poverty, rather it is the class position that determines what resources and facilities women have access to. It can be argued that the understanding and validity of the "feminization of poverty" and "role conflict and pressure" Theories, ultimately require reference to feminist theory. The discourse of patriarchy through the subjugation and exploitation of women as well as symbolic violence in socialization processes leads to gender discrimination and the degradation of women's status and the creation of the issue of custodial women. The discourse of patriarchy through the subjugation and exploitation of women as well as symbolic violence in socialization processes leads to gender discrimination and the degradation of women's status and creates the problem of women's custody. In such conditions, women's impoverishment processes and their role conflicts are produced and reproduced in society.

Findings

The research has been implemented with a qualitative approach and using the Grounded Theory methodology (Glaser & Strauss, 1967; Corbin, & Strauss, 1998). The data has been collected through the qualitative interview technique and also based on the lived experience and field observations of the researchers. The method of sampling and determination of samples is based on Grounded Theory methodology: 1) Purposive sampling and 2) Theoretical Sampling (Flick, 2006). In Purposive Sampling, the structure of the sample (in terms of age, age of marriage, and the number of children), and in Theoretical Sampling, the number of samples, how to select them, and the combination of experimental information in the process of data gathering and interpreting has been specified. According to the "theoretical satisfaction" rule, 20 people from "divorced women covered by Marivan Relief Committee" were interviewed. Also, the Grounded Theory coding methods (including open, axial and selective coding) have been used in the data analysis.

Result

The findings have been analyzed and interpreted based on a paradigmatic model and by extracting 13 core categories in the data coding process: Social-legal

compulsion and maternal emotions explain the "causes of custody". Class status and marital child are "Contextual conditions"; and marital disputes, men's inability to provide family expenses and domestic violence are "intervening factors". The "consequences" are reflected in the categories of increasing poverty, role pressure, dependence and feeling of abandonment. Finally, women react to custody through the dual strategies of "desperation" and "tolerance", which is a reflection of subjective encounter and objective acceptance. In general, it can be argued that the results are an empirical test for the assumptions of Class Theory and especially Feminist Theory. Although the former should be analyzed with caution (due to the class homogeneity of the studied sample), the claims of the latter are confirmed in an empirical and concrete way by thinking about the causal causes (Social-legal compulsion and maternal emotions), Contextual conditions (marital child), intervening factors (breadwinner role and domestic violence) and especially the consequences (poverty, role pressure, dependence and feeling of abandonment).

References

- Abbott, P. & Wallace, C. (1997). *An introduction to sociology: a feminist perspective*. Translated by M Najm Iraqi. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Bakhtiari, A. & Mohebi, S. F. (2006). Government and women head of the household. *Womens Strategic Studies*, 34, 67-110. (In Persian)
- Chant, S. (1997). *Women-Headed Households, Diversity and Dynamics in the Developing World*, Consultant Editor: Jo Campling, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, UK
- Chant, S. (2007). *Children in Female-Headed Households: Interrogating the Concept of an 'Inter-Generational Transmission of Disadvantage' With Particular Reference to the Gambia, Philippines and Costa Rica*. New Working Paper Series. Issue 19. London School of Economics, Gender Institute
- Corbin, J. & Strauss, A. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Translated by B Mohammadi. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- De Beauvoir, S. (2010). *The Second Sex*. Translated by G Sanavi. Tehran: Toos Publishing. (In Persian)
- El-Lawindi, M. I., Sabry, H. A. & Elsebaie, E. H. (2018). Household headship and women's health: An exploratory study from Egypt. *The Egyptian Journal of Community Medicine*, 37(2), 1-9.

- Firouzabadi, S. A. & Dibaji Forooshani, S. (2017). Criticizing the social policy of female-headed households in Iran. *Iranian Journal of Social Problems*, 8(2), 25-51. (In Persian)
- Flick, U. (2006). *An Introduction to Qualitative Research*. Translated by H Jalili. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Garosi, S. & Shabestari, S. (2011). Investigate the relationship between social capital and mental health among female-headed households in Kerman. *Journal of Iranian Social Studies*, 5(1), 99-123. (In Persian)
- Gholipour, A. & Rahimian, A. (2011). Economic, cultural, and educational factors related to empowerment of head-of-household women. *Social Welfare Quarterly*, 11(40), 29-62. (In Persian)
- Giddens, A. & Birdsall, K. (2001). *Sociology*. Translated by H Chavoshian. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Glaser, B. & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Hemmati, R. & Karimi, Z. (2018). Divorced women and family supervision experience: A qualitative study (Case study: Divorced family-headed women of Farsan. *Women Studies*, 9(24), 181-211. (In Persian)
- Hoseini, S. A., Setare Frozan, A. & Amir Fariar, M. (2009). Investigating the mental health of female heads of households in Tehran. *Social Research*, 2(3), 119-139. (In Persian)
- Imam Khomeini Relief Committee of Marivan. (2019). *Comprehensive electronic system*, access in the internal network at the following address: <http://sajaya.emdad.ir/s4>. (In Persian)
- ISNA. Iran Students News Agency. (2021). *Increase in the number of single-person households of women*. Access at <https://www.isna.ir/news/1400022618382>. (In Persian)
- Jamali, M., Sepah Mansor, M. & Fallahian, M. (2014). Comparative study of psychological well-being of female heads of house hold & women in male headed households in Tehran. *Woman in Development & Politics*, 11(4), 531-542. (In Persian)
- Kazemipor, S. (2012). The state of education, population studies and statistical sources in Iran. *Social Science Monthly*. 58(160), 11-13. (In Persian)
- Khosravi, Z. (2001). A study of psycho-social pathology of female heads of the family. *Human Sciences (Alzahra University)*, 11(39), 71-94. (In Persian)
- Kord Zangane, J. & Eghbali, A. (2016). The employment status of women heads of households in Iran. *Population Magazine*, 23(97-98), 15-34. (In Persian)
- Langlois, J. & Fortin, D. (1994). Single-parent mothers, poverty & mental: Reviw of litertur. *Santé-Mental Health*, 19(1), 157-73.

- Liu, C., Esteve, A. & Trevino, R. (2017). Female-headed households and living conditions in Latin America. *World Development*, 90, 311-328.
- Madani, S. (2002). *Women Head of Household Empowerment Plan*. Office of Economic and Cultural Investigations of the Research Center of the Islamic Council. (In Persian)
- Moeidfar, S. & Hamidi, N. (2007). Single parent mothers: Untold stories and social pathologies. *Journal of Social Sciences Letter*, 15(2), 131-158. (In Persian)
- Momenizade, N. (2014). A comparative analysis of women heads of households. *Economic Research and Policies*, 14(3-4), 95-120. (In Persian)
- Mwangi, C. (2017). *An assessment of impact of poverty on female headed household in kangemi, Kenya*, master thesis in University of Nairobi, <http://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/102357>
- Narayana, N., Nair, M. K. S. & Legwale, O. C. (2015). Factors determining savings of women-headed households in Botswana. *International Journal of Economic Issues*, (8)2, 55-62.
- Piran P. (2004). Male domination & reproductive health. *Social Welfare Quarterly*, 4(13), 167-196. (In Persian)
- Rastegar Khaled. A. (2006). Employed women and strains of domestic works. *Clinical Psychology & Personality*, 4(7), 33-52. (In Persian)
- Reed, E. (2001). *Problems of Women's Liberation*. Translated by A Maghsodi. Tehran: Gol Azin. (In Persian)
- Rosenfield, S. (1989). The effects of women's employment; Personal control and sex differences in mental health. *Journal of Health and social Behavior*, 30, 77-91
- Sarookhani, B., Khademian, T. & Naderi, F. (2015). Women's headed households and bottlenecks of children socialization (A case study: The householder women supported by Tehran Municipality Organization). *Social Studies and Research in Iran*, 3(4), 539-558. (In Persian)
- Setare Frozan, A. & Biglarian, A. (2003). Female heads of household: opportunities and challenges. *Women in Development and Politics*, 1(5), 35-58. (In Persian)
- Shaditalab, Z. & Geraeinajad, A. (2003). Poverty of female heads of household. *Women in Development and Politics*, 2(1), 49-70. (In Persian)
- Shiri, H. (2019). Gender attitude and its effective factors (A comparative cross-country study). *Women and Society*, 10(37), 237-262. (In Persian)
- United Nations. (UN). (2010). *The World's Women 2010, Trends and Statistics*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, and United Nations Publication.

Yazd-khasti, B. & Shiri, H. (2008). Patriarchy values and violence against women. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 6(3), 55-79. (In Persian)

مقاله پژوهشی

پژوهشی در علل و پیامدهای حضانت‌پذیری زنان مطلقه با کاربست نظریه مبنایی

حامد شیری^۱

محمد حبیبی^۲

چکیده

یکی از مهم‌ترین دگرگونی‌های کمی و کیفی رو به رشد در نهاد خانواده معاصر پدیده حضانت‌پذیری زنان است. مقاله حاضر در چارچوب مطالعات جنسیتی و با استناد به تحلیل و تفسیرهای نظریه فمینیستی، علل و پیامدهای این پدیده را به مثابه یک مسئله اجتماعی مورد بررسی قرار داده است. از نظر روش‌شناختی این مطالعه با رویکرد نظریه مبنایی و عمدتاً کاربرد تکنیک مصاحبه با ۲۰ نفر از زنان مطلقه شهرستان مریوان که تحت پوشش کمیته امداد بودند به اجرا درآمده است. یافته‌های پژوهش بر اساس مدلی پارادایمی و با استخراج ۱۳ مقوله محوری در فرایند کدگذاری داده‌ها مورد تحلیل و تفسیر قرار گرفته است: «جبر اجتماعی - قانونی» و «عواطف مادرانه» موجبات علی حضانت‌پذیری را توضیح می‌دهند. «پایگاه طبقاتی» و «کودک همسری» شرایط زمینه‌ای؛ و «اختلافات زناشویی»، «ناتوانی مردان در تأمین هزینه‌های خانواده» و «خشونت خانگی» عوامل مداخله‌گر مؤثر در این وضعیت هستند. پیامدهای حضانت‌پذیری در مقوله‌های «فقر فزاینده»، «فشار نقش»، «وابستگی» و «احساس رهاشدگی» انعکاس یافته است. نهایتاً این که زنان با راهبردهای دوگانه «استیصال» و «تحمل» که بازنمای مواجهه ذهنی و پذیرش عینی حضانت‌پذیری است نسبت به آن واکنش نشان می‌دهند.

۱. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

h.shiri@pnu.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی و کارمند کمیته امداد شهرستان مریوان. (نویسنده مسئول)

mfa5559@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۲

واژگان کلیدی

زن سرپرست خانوار، حضانت‌پذیری، زنان مطلقه، نظریه مبنایی، مریوان.

مقدمه و بیان مسئله

سرپرستی و حضانت‌پذیری زنان از جمله مهم‌ترین تحولات و واقعیت‌های رو به رشد نهاد خانواده در جامعه معاصر است. این پدیده که خود از پیامدهای زوال خانواده گسترده و رواج خانواده هسته‌ای است، در کنار دگرگونی‌هایی چون کاهش بعد خانوار و نرخ باروری، افزایش طلاق و در نتیجه افزایش خانواده تک‌والدی به مثابه سوژه‌ای جدید در ادبیات علوم اجتماعی متأخر مورد توجه قرار گرفته است. با این وجود، به دلیل غیبت عمومی «جنسیت» در بیشتر تحقیقات اجتماعی در حوزه خانواده، عطف توجه به مسائل زنان نسبتاً دیر هنگام و با تأخر زمانی همراه است (چانت^۱، ۱۹۹۷: ۳۲-۳۰) و صرفاً از اواسط دهه ۷۰ و با شکل‌گیری جنبش زنان است که تلاش‌هایی الهام‌بخش برای درک «جنسیت» و مطالعه آن در جامعه‌شناسی معاصر شروع می‌شود (گیدنز، ۱۴۰۰: ۱۵۵).

از جمله مباحث جدید در جامعه‌شناسی جنسیت و مرتبط با تغییرات ساختار خانواده مسئله زن‌سرپرستی و حضانت فرزندان توسط زنان است. با گسست در خانواده هسته‌ای و افزایش خانواده‌های تک‌سرپرست، نسبت زن‌سرپرستی زنان در دهه‌های اخیر افزایش قابل توجهی یافته است (آبوت و والاس، ۱۳۹۵: ۱۲۶). مطابق گزارش سازمان ملل بیشتر از یک سوم سرپرستی خانوارها برعهده زنان است (سازمان ملل^۲، ۲۰۱۰: ۱۶۷-۱۶۱). این پدیده نه تنها کشورهای توسعه‌یافته، بلکه جهان در حال توسعه را نیز دربرگرفته است (لیو و تروینو^۳، ۲۰۱۷). در ایران نیز به‌طور خاص نسبت کمی و آشکال کیفی خانواده‌های زن‌سرپرست و حضانت‌پذیر دچار دگرگونی شده است. از یک سو شاهد افزایش کمی و روند روبه‌رشد این پدیده اجتماعی هستیم، به طوری که نسبت سرپرستی زنان در نیم قرن اخیر افزایش ۲ برابری داشته است و از ۶/۵ درصد

1. Chant
2. United Nations
3. Liu & Trevino

در سال ۱۳۴۵ به ۱۲/۷ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است (کرد زنگنه و اقبالی، ۱۳۹۵: ۱۵). از سوی دیگر، این پدیده ملازم با دگرگونی‌های کیفی و تحول در شرایط اجتماعی - فرهنگی، تفاوت‌های آشکاری با اجتماع و فرهنگ سنتی پیشین دارد. برخلاف گذشته که فوت شوهر علت عمده شکل‌گیری خانواده‌های زن‌سرپرست بوده است، اکنون عواملی مانند طلاق، تجرد قطعی یا مهاجرت در وقوع این مسئله تأثیرگذارند (کاظمی‌پور، ۱۳۹۱ و مؤمنی زاده، ۱۳۹۳).

خانواده تک‌سرپرست از آسیب‌های اجتماعی نهاد خانواده مدرن است. به‌ویژه از منظر خانواده‌های زن‌سرپرست، مسائل و آسیب‌های اجتماعی مضاعفی پدیدار می‌شود که بدو از مورد مردان صدق نمی‌کند. فقر درآمدی، تبعیض جنسیتی و فقدان حمایت اجتماعی از مهم‌ترین این چالش‌هاست. مطالعات جهانی (لانگلوریس و فورتین^۱، ۱۹۹۴؛ چانت، ۱۹۹۷؛ ال لاویندی^۲ و همکاران، ۲۰۱۸: ۹-۱) و پژوهش‌های ملی (شادی‌طلب و گرایبی‌نژاد، ۱۳۸۳؛ معیدفر و حمیدی، ۱۳۸۶ و کردزنگنه و اقبالی، ۱۳۹۵) نشان می‌دهد که فقر درآمدی در خانواده‌های زن‌سرپرست بیشتر از خانواده‌های مرد سرپرست است. بر اساس آمارهای جهانی حدود یک میلیارد نفر از فقرا جهان را زنان تشکیل می‌دهند. در ایران نیز داده‌ها حاکی از این است که از هر دو خانوار زن‌سرپرست، یک خانوار تحت پوشش نهادهایی حمایتی است^۳. کمتر از ۱۵ درصد این زنان شاغل و ۴۴ درصد آنان در دو دهک پایین درآمدی جای دارند (فیروزآبادی و دیباجی فروشانی، ۱۳۹۶ و کردزنگنه و اقبالی، ۱۳۹۵: ۱۵).

با تغییرات کمی و کیفی رخ داده در پدیده زن‌سرپرستی، پژوهش حاضر به طور خاص در ذیل این مفهوم و یکی از اشکال آن یعنی «حضانت‌پذیری زنان» را به شیوه‌ای تجربی در میان زنان مطلقه تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی شهرستان مریوان (کردستان) مورد مطالعه قرار داده است. در شهرستان مریوان از ۷۰۲۳ خانوار تحت حمایت کمیته امداد تقریباً نیمی از آنها (۳۳۵۰) خانوارهای زن‌سرپرست هستند. از این تعداد ۲۰۹۲ خانوار به‌علت فوت شوهر و ۶۴۸

1. Langlois & Fortin

2. El-Lawindi

۳. در این میان کمیته امداد بالاترین سهم را در حمایت از زنان سرپرست خانوار دارد (ایسنا، ۱۴۰۰).

خانوار به علت طلاق سرپرستی خانوار را برعهده گرفته‌اند. تقریباً ۱۰ درصد از کل خانوارهای تحت پوشش، زانی هستند که حضانت‌پذیری آنها نتیجه طلاق است (کمیتة امداد میوان، ۱۳۹۹). در این چارچوب مطالعه حاضر با طرح دو پرسش محوری زیر به بررسی روایت زنان حضانت‌پذیر از تجربه زیسته خود می‌پردازد:

- ۱) زنان مطلقه چرا و تحت چه شرایط و زمینه‌هایی عهده‌دار حضانت فرزندان خود شده‌اند؟
- ۲) پذیرش این مسئولیت چه پیامدهایی برای آنان دارد و چگونه با آن مواجه می‌شوند؟

پیشینه تجربی

مرور ادبیات و پیشینه مطالعات انجام شده در حوزه زنان مسئولیت‌پذیر و به‌طور خاص موضوع زنان سرپرست خانوار نشان می‌دهد که طیف بسیار متعدد و متنوعی از پژوهش‌های تجربی و میدانی در داخل و خارج از کشور به اقتضای مسائل و دغدغه‌های پژوهشگران مختلف انجام شده است. اگرچه مسئله حضانت‌پذیری زنان به‌طور خاص چندان مورد توجه قرار نگرفته، اما از آن‌جا که این موضوع ذیل مفهوم سرپرستی زنان و به‌مثابه شکلی از این نوع خانواده صورت‌بندی می‌شود، در ادامه به معرفی و ارزیابی پژوهش‌هایی پرداخته شده که مسئله زن‌سرپرستی را به‌طور عام در کانون توجه خود قرار داده‌اند.

بخش مهمی از پیشینه مطالعاتی این حوزه دربرگیرنده تحقیقاتی است که با فرض «مسئله‌مند بودن» سرپرستی زنان، آن را به مثابه یک کلیت اجتماعی با بهره‌گیری از روش‌شناسی کیفی مورد فهم و تفسیر قرار داده‌اند. از جمله معیدفر و حمیدی (۱۳۸۶) به بررسی زوایای تاریک زندگی زنان سرپرست خانوار پرداخته‌اند. «مسائل اقتصادی» و «ناامنی بدنی» - که خود آسیب‌ها و مشکلات مضاعفی برای زنان و فرزندان آنان به همراه دارد - از نتایج مهم این پژوهش در روایت زنان از زندگی خویش است. فهم وضعیت زنان سرپرست خانوار به شیوه پدیدارشناسی تفسیری در مطالعه همتی و کریمی (۱۳۹۷) نیز دیده می‌شود. «سرپرستی به مثابه بازتعریف مناسبات با جامعه»، «سرپرستی به مثابه تجربه احساسی ناخوشایند» و «سرپرستی به مثابه شکل دیگری از زیست اجتماعی» سه مضمون اصلی است که در تجربه زیسته زنان روایت شده است.

بخش عمده تحقیقات مرتبط با زنان سرپرست خانوار شامل پژوهش‌هایی است که پیامدهای آسیب‌شناختی این مسئله را مورد تحلیل قرار داده‌اند: خسروی (۱۳۸۰) در بررسی آسیب‌های روانی - اجتماعی زنان سرپرست خانوار، مشکلات اقتصادی، عدم آمادگی برای اداره امور خانواده، نگرش‌ها منفی اجتماعی به زنان سرپرست خانوار، نگرانی نسبت به آینده فرزندان و تعدد و تعارض نقش را مهم‌ترین آسیب‌های این گروه از زنان برشمرده است. برخی از این پژوهش‌ها سلامت روانی زنان سرپرست خانوار را مورد توجه قرار داده‌اند (حسینی و همکاران، ۱۳۸۸؛ جمالی و همکاران، ۱۳۹۲). دیگران بر آسیب‌های اجتماعی زنان سرپرست خانوار از قبیل مشکلات و تنگناهای جامعه‌پذیری فرزندان (ساروخانی و همکاران، ۱۳۹۳) و وضعیت کودکان زن سرپرست (مطیع، ۱۳۷۸) و فقر (شادی‌طلب و گرایبی‌نژاد، ۱۳۸۳) متمرکز شده‌اند. عمده این بررسی‌ها نشان می‌دهند که زنان سرپرست خانوار با خطرپذیری و آسیب‌پذیری زیادی در حوزه سلامت روانی و بهزیستی اجتماعی - اقتصادی مواجه هستند.

پژوهش‌های مهم دیگری نیز وجود دارد که از چشم‌اندازی متفاوت با موضوعات فوق به مسئله نگریده‌اند. تلاش برای تبیین و بررسی تأثیر متغیرهای زمینه‌ای - ساختاری بر وضعیت زنان سرپرست خانوار مانند بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و سلامت روان در زنان سرپرست (گروسی و شبستری، ۱۳۹۰) و تحلیل نقش حکومت و نهادهای دولتی در حمایت و سازماندهی زنان سرپرست (بختیاری و محبی، ۱۳۸۵) از جمله این پژوهش‌ها است. برخی دیگر از رویکردی متعهدانه به بررسی و تحلیل شیوه‌ها و سیاست‌هایی توجه نشان داده‌اند که می‌تواند در توانمندی و ارتقای کیفیت این گروه از زنان اثرگذار باشد (مدنی، ۱۳۸۱؛ ستاره فروزان و بیگلریان، ۱۳۸۲ و قلی‌پور و رحیمیان، ۱۳۹۰).

پژوهش حاضر در تداوم مطالعات پیشین و همسو با تحقیقات دسته نخست تلاش نمود با فهم تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار در جامعه آماری و جغرافیایی متفاوت گامی دیگر در انباشت اندوخته‌های جامعه‌شناسی کاربردی در این حوزه بردارد. وجه ممیزه پژوهش حاضر تأکید بر گروه خاصی از زنان است که اولاً به‌واسطه طلاق از همسر خود جدا شده و سرپرست خانوار شده‌اند و دیگر این‌که دارای فرزند بوده و خود عهده‌دار حضانت فرزند(ان) شده‌اند.

چارچوب نظری

چارچوب نظری پژوهش دربرگیرنده دو سطح تحلیلی متناظر با پرسش‌های محوری مقاله است: نخست این‌که چرا پدیده زن‌سرپرستی و حضانت‌پذیری زنان مسئله اجتماعی است و چرا و چگونه زنان عهده‌دار این مسئولیت می‌شوند؟ دیگر این‌که ایفای این نقش و پذیرش حضانت فرزندان به‌عنوان مسئله‌ای اجتماعی چه پیامدهای آسیب‌شناختی برای زنان دارد؟

موضوع سرپرستی و حضانت‌پذیری زنان به مثابه مسئله‌ای در حوزه مطالعات جنسیتی ناگزیر از تبیین و تفسیرهای فمینیستی است. آن‌چه که جنسیت را به موضوعی پرسش‌برانگیز در کانون اندیشه‌ورزی‌های سیاسی - اجتماعی نظریه فمینیستی بدل می‌کند، سیطره گفتمان نابرابرانه‌ای است که جنسیت (زنانگی و مردانگی) را بر اساس برساخت‌ها و ایدئولوژی مردسالارانه تعریف می‌کند. گفتمانی که در طول تاریخ هزاران ساله خود «فرهنگ مذکر» را تثبیت و «جهان مذکر» را برساخته است (پیران، ۱۳۸۳: ۱۷۵). نظریه‌های فمینیستی به زعم تفاوت در شیوه‌های تبیین فرودستی و چگونگی رهایی‌بخشی زنان، در باب ساختارهای نابرابر و ضرورت اقدام برای رهایی متفوق‌قولند (شیری، ۱۳۹۸: ۲۲۱). نقد فمینیستی به‌ویژه در گرایش رادیکال آن عمدتاً متوجه نهاد خانواده است که بر پایه ارزش‌های مردسالاری ساماندهی شده است. فمینیسم رادیکال استدلال می‌کند که مردان ضمن استثمار زنان به‌واسطه کار میجانی خانگی مانع از دسترسی آنان به موقعیت‌های قدرت و نفوذ در جامعه می‌شوند (گیدنز، ۱۴۰۰: ۱۶۸). در خانواده مردسالار نقش‌ها بر اساس جنسیت تعیین و زنان به مثابه جنس دوم تعریف می‌شوند (دوبووار، ۱۴۰۰). تقسیم کار جنسیتی و نهادی شدن نقش کدبانو و مادری موجب شده که مردان و زنان از جهت قدرت، منزلت و ثروت موقعیت‌های نابرابری داشته باشند (آبوت و والاس، ۱۳۹۵: ۱۱۶). زنان در ادوار تاریخی صرف‌نظر از وابستگی‌های طبقاتی، نژادی و گروهی در سلسله‌مراتب ساختار اجتماعی و در سازماندهی جامعه در مقایسه با مردان جایگاه و منزلت فروتری داشته‌اند (رید، ۱۳۸۰: ۵۷). با تفکیک جنسیتی نقش‌ها، مردان کنترل نقش‌های زنان در تولید مثل و پرورش کودکان را در اختیار می‌گیرند. چون زنان هستند که به لحاظ زیست‌شناختی قادرند کودکان را

به دنیا بیاورند از نظر مادی و برای تأمین معاش به مردان وابسته می‌شوند (گیدنز: ۱۴۰۰: ۱۶۸-۱۶۴).

از این رو است که فمینیست‌ها طبقه‌بندی زنان برحسب طبقه مردان سرپرست خانواده را رویکردی جنس‌پرستانه می‌دانند که به انقیاد زنان و وابستگی اقتصادی و محرومیت‌های اجتماعی می‌انجامد. بنابراین در چارچوب این ساختار و گفتمان جنسیتی است که پدیده زن‌سرپرستی و حضانت‌پذیری زنان چالش‌برانگیز می‌شود. در غیاب الگوهای رایج نقشی و در هنگامه ایفای وظایفی چون سرپرستی و حضانت، زنان به دلیل انقیاد و وابستگی و فقدان تجارب آموزشی و تربیتی عملاً با موقعیت‌های ناشناخته و دشوار مواجه شده و در سیل بحران‌های اقتصادی و اجتماعی گرفتار می‌شوند.

پیامدها و نتایج بسیار آسیب‌زای پدیده زن‌سرپرستی اساساً آن را به مسئله اجتماعی بدل می‌کند، چیزی که در مورد مردان عموماً کمتر و یا متأثر از عواملی است که عمدتاً جنسیت در آن نقشی ندارد. این مسائل در نظریه‌های گوناگون به شیوه‌های مختلفی صورت‌بندی شده است. نظریه «زنانه‌شدن فقر» از رویکردهایی است که در تبیین مسائل زنان سرپرست بسیار مورد توجه قرار گرفته است. تجربه‌های متفاوتی که گروه‌های ناهمگن و ناهمسان زنان سرپرست از فقر دارند به گفتمان «زنانه‌شدن فقر» دامن زده است (چانت، ۲۰۰۷ و وانگی^۱، ۲۰۱۷). نظریه زنانه‌شدن فقر مدعی است که دلیل برخی تبعیض‌های جنسیتی و مواجهه زنان با مشکلات بیشتر فقر جهت‌گیری جنسیتی یافته است. فقر درآمدی به‌ویژه برای زنانی که عهده‌دار حضانت فرزندان هستند حتی بیشتر است و آنان همزمان تبعیض جنسیتی و فقدان حمایت اجتماعی را نیز تجربه می‌کنند (نارایانا و لیگوال^۲، ۲۰۱۵). زنان سرپرست به علت ناتوانی در تأمین اقتصادی خانواده به سمت نهادهای حمایتی متمایل شده و به دلیل فقدان مشاغل با منزلت، مجبور به فعالیت در مشاغل حاشیه‌ای، نیمه‌وقت، غیررسمی و کم‌درآمد می‌شوند (ساروخانی و دیگران، ۱۳۹۳: ۵۴۰).

-
1. Mwangi
  2. Narayana & Legwale

نظریه تعارض و فشار نقش چشم‌انداز دیگری است که در تبیین پیامدهای آسیب‌شناسانه زن‌سرپرستی و حضانت‌پذیری مورد استناد قرار گرفته است (روزن‌فیلد، ۱۹۸۹). طبق این دیدگاه استدلال می‌شود که زنان سرپرست در نتیجه ایفای همزمان نقش «نان‌آوری» و نقش «خانه‌داری» دچار تعارض و فشار نقش می‌شوند. اگر نقش‌های شغلی بر نقش‌های خانوادگی افزوده شود، این امر نه تنها ممکن است به دلیل ناهمسانی نقش‌های اجتماعی تعارضات نقشی را سبب شود، بلکه به دلیل مطالبه زمان و انرژی زیاد و تقاضاهای چندگانه، فشار مضاعفی را بر زنان تحمیل کند (رستگار خالد، ۱۳۸۵: ۳۶). ایفای نقش‌های چندگانه بر سلامت جسمی، روانی و اجتماعی زنان اثر می‌گذارد: مواجهه با فقر و اشتغال در بازار غیررسمی و حاشیه‌ای و مشاغل پاره‌وقت و کم‌درآمد (چانت، ۱۹۹۷)، اختلال در سلامت روانی و ابتلاء به افسردگی (لانگلويس و فورتین، ۱۹۹۴) و اختلالات عاطفی، شخصیت ضداجتماعی و هیستری (بریسکو به نقل از جمالی و دیگران، ۱۳۹۲) از جمله پیامدهای آسیب‌شناسانه تعارض و فشار نقش است.

مسئله زنان حضانت‌پذیر و سرپرست خانوار را از چشم‌انداز نظریه مارکسیستی و تحلیل طبقاتی نیز می‌توان مورد بررسی قرار داد. گلدتورپ در نقد ایدئولوژی جنس‌گرایانه و ضمن دفاع از الگواره طبقاتی استدلال می‌کند که موقعیت طبقاتی زنان در اغلب موارد با وضعیت طبقاتی شوهرانشان رقم می‌خورد (گیدنز، ۱۴۰۰: ۴۳۲). بر این اساس سن، جنس یا خصیصه‌های نژادی و قومی ضرورتاً رابطه مستقیمی با فقر و محرومیت ندارد. بلکه، این جایگاه طبقاتی است که منابع و امکانات در دسترس افراد را تعیین می‌کند. در موضوع زنان سرپرست خانوار نیز متغیرهای کلان ساختار طبقاتی ایفای نقش می‌کنند، به همان اندازه که زنان سرپرست خانوار با چالش فقر و محرومیت مواجه‌اند مردان نیز بسا بیشتر روبه‌رو هستند. آمارهایی از جامعه آمریکا نشان می‌دهد هر دو جنس نسبتی از فقر را تجربه می‌کنند و تعداد مردان زیر خط فقر بیشتر از زنان است. آسیب‌پذیری زنان سرپرست خانوار بخشی از واقعیتی بزرگتر و مهمتر است؛ یعنی فرایندی که نظم نوین جهانی با هدف کاهش سطح زندگی طبقه کارگر و سطح‌نهایی دستمزدها ایجاد کرده و به تحلیل شرایط مادی ضروری برای تداوم و حیات طبقه متوسط و حتی طبقه متوسط رو به بالا منجر می‌شود (مؤمنی‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۰۰).

به طور کلی می‌توان استدلال کرد که فهم و اعتبار داعیه‌های «نظریه زنانه شدن فقر» و «تعارض و فشار نقش» در تحلیل نهایی مستلزم ارجاع به نظریه فمینیستی است. گفتمان جنسیت‌محور مردسالاری با انقیاد و استثمار زنان و همچنین خشونت نمادین در فرایندهای اجتماعی شدن آموزشی و تربیتی به تبعیض جنسیتی و تنزل پایگاهی زنان و ایجاد مسئله زنان سرپرست یا حضانت‌پذیر منجر می‌شود. در چنین موقعیتی است که فرایندهای فقیرسازی زنان و کشمکش‌های نقشی متمایز بین زنان و مردان در جامعه تولید و بازتولید می‌شود. این درحالی است که الگوواره طبقاتی برخلاف نظریه‌های فمینیستی که از رویکردی عام و جنسیتی به مسئله زنان نگاه می‌کنند، بر فقدان تمایزگذاری جنسیتی تأکید داشته و جایگاه و موقعیت زنان در نظام طبقاتی نابرابر جامعه سرمایه‌داری را در اولویت قرار می‌دهند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با رهیافت کیفی و بهره‌گیری از روش‌شناسی نظریه مبنایی^۱ به اجرا درآمده است. برخلاف رویکرد متعارف در معرفت‌شناسی علمی که با رویکرد قیاسی و پیش‌فرض‌های نظری داده‌های تجربی به محک آزمون گذاشته می‌شود، در روش‌شناسی نظریه مبنایی ضمن داشتن حساسیت نظری، داده‌ها و مشاهدات به شیوه استقرایی گردآوری و تحلیل می‌شوند (فلیک، ۱۳۸۸: ۱۰۹-۱۰۸). شیوه اصلی گردآوری داده‌ها تکنیک مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با سؤالات باز است که البته با دانش تجربی زیسته و مشاهدات میدانی محققان - که به اقتضای موقعیت شغلی در طول سال‌های متمادی با موضوع درگیر بوده‌اند - تقویت شده است.

شیوه نمونه‌گیری و تعیین تعداد نمونه‌ها بر اساس روش‌شناسی مرسوم در نظریه مبنایی انجام شده است (گلاسر و استراس، ۱۹۶۷ و استراس و کورین، ۱۳۹۰). «تعیین پیشینی» (یا نمونه‌گیری هدفمند^۲) و «تعیین تدریجی» (یا «نمونه‌گیری نظری»^۳) مبنای انتخاب نمونه‌ها است

1. Grounded Theory
2. Purposive Sampling
3. Theoretical Sampling

(فلیک، ۱۳۸۸). بر اساس «تعیین پیشینی»، ساختار نمونه (گزینش از نظر سن، سن ازدواج و تعداد فرزند) مشخص شده و بر اساس «تعیین تدریجی» تصمیم‌گیری درباره تعداد نمونه، انتخاب و در کنار یکدیگر قراردادن اطلاعات تجربی طی فرایند گردآوری و تفسیر داده‌ها انجام شده است. در فرایند انتخاب نمونه‌ها و طبق قاعده «اشباع نظری»^۱ نهایتاً ۲۰ نفر از «زنان مطلقه تحت پوشش کمیته امداد شهرستان مریوان» به‌عنوان نمونه تعیین شده است. نمونه‌ها به‌شکل حضوری و در محل کمیته امداد شهرستان مریوان (سال ۱۴۰۰) و به زبان کردی و به‌صورت ضبط شده مورد مصاحبه قرار گرفته‌اند. لازم به ذکر است که به‌دلیل مراجعه مکرر قبلی مشارکت‌کنندگان به اداره مذکور و در نتیجه آشنایی و اعتماد متقابل طرفین و با رعایت تمامی موازین اخلاق پژوهش از قبیل حفظ محرمانگی و جلب رضایت نمونه‌ها، مصاحبه‌ها انجام و داده‌ها گردآوری شده‌اند. برخی ویژگی‌های جامعه نمونه در جدول ۱ تلخیص شده است:

جدول ۱. ویژگی‌های فردی و زمینه‌ای مصاحبه‌شوندگان

کد مشارکت‌کننده	نام مستعار	سن	سن ازدواج	شغل زن	تحصیلات	فرزند
۱	فرشته	۴۵	۱۵	خانه دار	سیکل	۷
۲	سعیده	۴۸	۲۰	خانه دار	بی سواد	۲
۳	ژاله	۳۸	۱۸	خانه دار	بی سواد	۲
۴	حمیده	۳۴	۲۰	خانه دار	سواد نهضت	۳
۵	هلین	۴۲	۱۹	خانه دار	پنجم ابتدایی	۳
۶	آزرو	۴۰	۱۶	آرایشگری	متوسطه	۱
۷	نرمین	۴۲	۲۰	خانه دار	بی سواد	۴
۸	روناک	۳۶	۱۸	خانه دار	پنجم ابتدایی	۴
۹	صحرا	۳۵	۱۷	خانه دار	ابتدایی	۲
۱۰	الناز	۳۳	۲۳	خانه دار	سیکل	۲
۱۱	شراره	۳۶	۲۳	خانه دار	دیپلم	۲
۱۲	شقایق	۴۰	۲۵	منشی دکتر	دیپلم	۱
۱۳	گلزار	۳۹	۱۴	خانه دار	دیپلم	۲

1. Theoretical saturation

۱	دیپلم	خانه دار	۲۳	۳۴	روئیا	۱۴
۲	ابتدایی	خانه دار	۱۷	۴۶	شلیر	۱۵
۱	پنجم ابتدایی	خانه دار	۱۲	۳۵	نرگس	۱۶
۲	دوم راهنمایی	خانه دار	۱۴	۳۳	حمیرا	۱۷
۳	سوم ابتدایی	خانه دار	۱۸	۳۸	فرانک	۱۸
۲	دیپلم	خانه دار	۱۸	۴۱	کوثر	۱۹
۲	سیکل	خانه دار	۱۸	۳۵	سارا	۲۰

منبع: یافته‌های پژوهش

از نظر سنی، زنان مشارکت‌کننده در دامنه ۳۳ سال (پایین‌ترین) تا ۴۸ سال (بالا‌ترین) قرار داشته و بیشتر آنان (۱۲ نفر از ۲۰) سنی کمتر از ۴۰ سال دارند. نیمی از زنان مورد مطالعه حضانت «۲ فرزند» را برعهده دارند، ۴ نفر از آنان «۱ فرزند» و ۶ نفر هم «۳ فرزند و بیشتر» را تحت حضانت خود دارند. اکثریت زنان (۱۸ نفر) از نظر شغلی خانه‌دار هستند و سطح تحصیلاتی بیشتر آن‌ها پائین است. ازدواج در سنین زیر ۱۸ سال یا کودک همسری از دیگر ویژگی‌های این زنان است (۱۲ نفر).

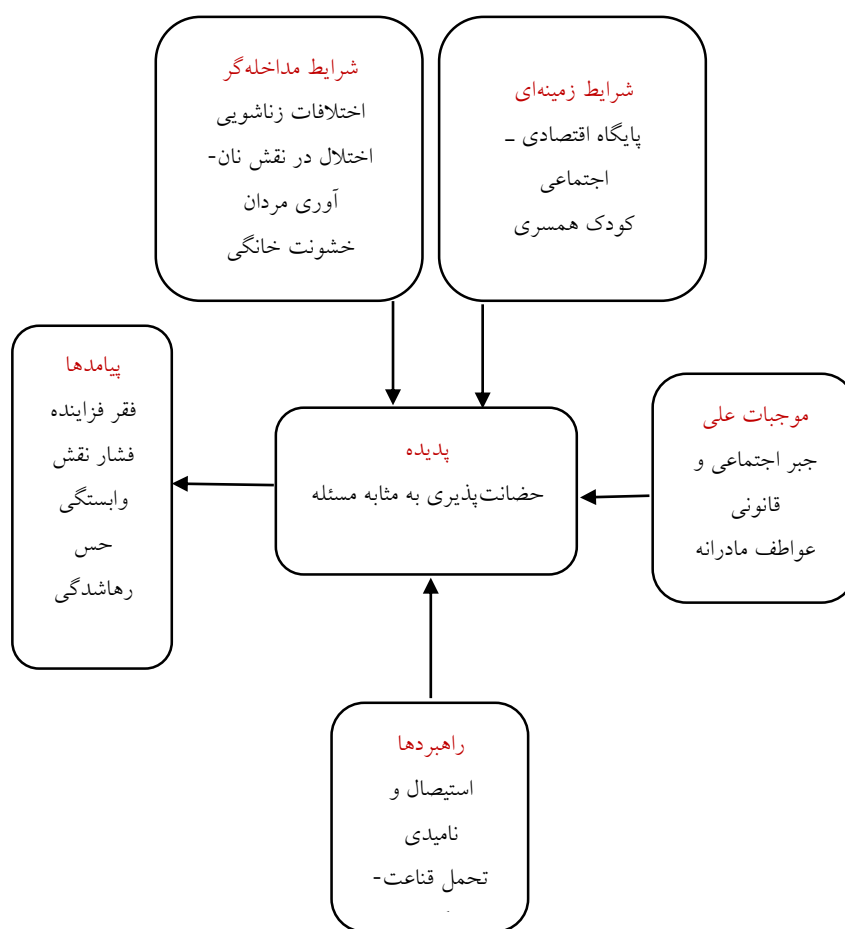
در تحلیل داده‌ها نیز از روش‌های کدگذاری چندمرحله‌ای در نظریه مبنایی با هدف کشف مقولات و فهم روابط بین آنها استفاده شده است. کدگذاری طی فرایندی سه مرحله‌ای یعنی کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شده است. در کدگذاری باز مفاهیم^۱ و در کدگذاری محوری مقولات^۲ و در مرحله کدگذاری انتخابی قضایا^۳ ساماندهی شده‌اند. در فرایند غیرخطی و رفت و برگشتی بین گردآوری و تحلیل داده‌ها و در نتیجه رابطه بین مقولات نهایتاً مدل پارادایمی و خوشه مفهومی با محوریت مسئله اصلی صورتبندی شده است.

یافته‌های پژوهش

1. Concepts
2. Categories
3. Propositions

نتایج تحلیل داده‌ها که عمدتاً به شیوه مصاحبه باز و با بهره‌گیری از رویه‌های مرسوم در نظریه مبنایی کدگذاری شده‌اند را می‌توان در قالب یک مدل پارادایمی که استنباط نظری از داده‌های میدانی است به شرح زیر تلخیص کرد:

تشریح مدل

الف) موجبات علی پدیده «حضانت‌پذیری زنان»

«جبر اجتماعی - قانونی» و «عواطف مادرانه» مقولات محوری دوگانه‌ای هستند که به مثابه علل اصلی پذیرش مسئولیت و حضانت فرزندان از اظهارات زنان مورد مطالعه و در فرایند کدگذاری داده‌ها استنباط شده است (جدول ۲).

جدول ۲. اظهارات و گفته‌ها، کدگذاری باز (مفاهیم) و مقولات محوری مستخرج از داده‌ها

جایگاه در مدل	مقولات محوری	کدگذاری باز (مفاهیم)
موجبات علی	جبر اجتماعی - قانونی	زندانی بودن مرد - تفویض دادگاه - ترک فرزندان - دست رد نامادری - اعتیاد - طلاق به شرط حضانت - خشونت علیه کودک - عدم صلاحیت - خردسالی فرزند - طلاق غیابی - ازدواج مجدد
	عواطف مادرانه	نگرانی از آوارگی - اجبار به مواد فروشی فرزندان - تحمل نکردن دوری - دغدغه تربیت - خواست فرزندان - امنیت فرزندان - مهریه به ازای حضانت - عشق به فرزند

منبع: یافته‌های پژوهش

۱. **جبر اجتماعی - قانونی:** در اظهارات و گفته‌های زنان مصاحبه‌شونده مصادیق و مستندات بسیاری وجود دارد که نشان می‌دهد برخی از آنها چنانچه حق انتخاب دیگری داشتند عهده‌دار این مسئولیت نمی‌شدند. این مقوله ناظر بر الزامات قانونی و فشارهای اجتماعی است که زنان را علیرغم میل باطنی ناگزیر از پذیرش حضانت فرزندان کرده است. - در مواردی حضانت‌پذیری وظیفه‌ای بوده که نهادهای قانونی و دادگاه بر زنان تحمیل کرده‌اند: «شوهرم مجرم و بیشتر اوقات زندان بود و بعد از طلاق صلاحیت نگهداری فرزندان نداشت و دادگاه حضانت را به من داد (الناز، ۳۳ ساله) «وقتی طلاق گرفتم به دلیل خردسالی فرزندم دادگاه تا هفت سالگی حضانت را به من داد» (نرگس، ۳۴ ساله)

- در برخی دیگر بنا به جبر اجتماعی زنان در موقعیت حضانت‌پذیر قرار گرفته‌اند. اعتیاد مردان از مهم‌ترین آسیب‌های اجتماعی و از جمله دلایل اصلی طلاق در خانواده این گروه از زنان بوده است:

«شوهرم مواد می‌کشید و صلاحیت نداشت ... من هم تمایل نداشتم بر عهده بگیرم و به مرکز نگهداری بهزیستی تحویل دادم مدت دو روز در بهزیستی بلا تکلیف بودند ... بعد دلم سوخت و حضانت آنها را قبول کردم» (ژاله، ۳۸ ساله)

«شوهرم مواد مخدر مصرف می‌کرد ... اگر فرزندان را به وی می‌سپردم آنها را مواد فروش می‌کرد و بلایی سرشان می‌آمد (شلیر، ۴۶ ساله).

- علاوه بر اعتیاد، جبرهای اجتماعی به آشکال دیگر از قبیل زندانی شدن، طلاق به شرط حضانت، انحراف اجتماعی و اخلاقی شوهر، رهاکردن فرزند و خانواده و یا مشکلات روانی او، زنان ناگزیر از پذیرش مسئولیت شده‌اند:

«همین که جدا شدیم ازدواج مجدد کرد و دوست نداشت فرزندان با وی زندگی کنند ... زنش هم حاضر به قبول فرزندان نبود» (حمیرا، ۳۳ ساله)
 «به حدی اختلاف داشتیم که قصد خودکشی کردم ... درخواست طلاق دادم ... شوهرم به شرطی طلاق را پذیرفت که از حق و حقوق خود بگذرم و حضانت فرزندان را قبول کنم» (فرشته، ۴۵ ساله).

۲. عواطف مادرانه: این مقوله بیانگر احساسات مادرانه و وابستگی عاطفی مادر به فرزندان است. از خود گذشتگی، نگرانی نسبت به تربیت و آینده فرزندان، احساس مسئولیت بیشتر و وابستگی عاطفی از جمله مصادیق مقوله «عواطف مادرانه» است:

«... آن قدر خشونت به خرج داده بود که من و فرزندان از زندگی با وی بیزار بودیم ... بچه‌ها نمی‌خواستند با وی زندگی کنند و من هم دوست داشتم با فرزندانم باشم» (هلین، ۴۲ ساله)
 «بعد از هفت سالگی میدونستم پدرش بچه را نمی‌خواهد ولی حضانت را هم به من نمی‌داد ... آخرش مهریه‌ام را دادم و بچه را گرفتم» (روئیا، ۳۴ ساله)

ب) شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای نقش مستقیمی در ایجاد یک پدیده یا مسئله ندارد، اما بسترها و زمینه‌های وقوع آن را فراهم می‌سازد. «پایگاه اقتصادی - اجتماعی زنان» و «کودک همسری» از مهم‌ترین مقوله‌هایی هستند که به مثابه شرایط زمینه‌ای در وضعیت حضانت‌پذیری زنان نقش دارند.

۱. پایگاه اقتصادی - اجتماعی: شناخت جایگاه طبقاتی زنان مورد مطالعه از این نظر که همه آن‌ها تحت پوشش کمیته امداد بوده و نیازمند حمایت‌های مالی این نهاد هستند، چندان دشوار نیست. همچنین، داده‌های جدول (۳) که برخی ویژگی‌های زمینه‌ای زنان را توصیف می‌کند، بیانگر پایگاه نازل اقتصادی و اجتماعی آنان است. ۹۰ درصد این زنان از نظر شغلی خانه‌دار هستند و شوهران هم قبل از طلاق «عمدتاً» دارای مشاغل رده‌پائین بوده‌اند. سطح تحصیلاتی پائین از دیگر مشخصه‌های اجتماعی زنان مورد مطالعه و شوهران آنهاست.

جدول ۳. توزیع نمونه‌ها بر حسب تحصیلات و شغل زن و شوهر

تعداد	مقیاس		متغیر زمینه‌ای
۱۰	زن	بی‌سواد و ابتدائی	تحصیلات
۷	مرد		
۵	زن	راهنمایی و متوسطه	
۸	مرد		
۵	زن	دیپلم و بالاتر	
۵	مرد		
۱۸	خانه‌دار		شغل زن
۲	سایر (آرایشگر و منشی دکتر)		
۱۵	بیکار، کارگر و مشاغل رده پایین		شغل مرد
۵	سایر (روحانی، مغازه‌دار، گوینده، بنگاه دار، پست‌چی)		
۲۰	تعداد نمونه		

منبع: یافته‌های پژوهش

۲. کودک همسری: ازدواج در سنین پائین از دیگر متغیرهای زمینه‌ای مهم در مورد زنان مورد مطالعه است. ۲۰ درصد از این زنان در سن «۱۵ سال و کمتر» و ۴۰ درصد آنان در سنین «۱۶ تا ۱۸ سال» ازدواج کرده‌اند. به عبارتی، ۶۰ درصد آنها هنگام ازدواج کودک همسر بوده‌اند.

جدول ۴. توزیع نمونه‌ها بر حسب سن ازدواج

مرد	زن	مقیاس	
۱	۴	۱۵ سال و کمتر	سن ازدواج
۰	۸	۱۶ - ۱۸	
۱۹	۸	بالاتر از ۱۸ سال	

منبع: یافته‌های پژوهش

متغیرها و شرایط زمینه‌ای زنان حضانت‌پذیر نشان می‌دهد خانواده‌ای که این زنان از آن برخوردارند وضعیت به‌هنگاری نداشته و این خود منشأ بسیاری از مسائل آتی این خانواده‌ها است. از سوی دیگر، همین شرایط زمینه‌ای به‌ویژه پایگاه طبقاتی پائین حضانت‌پذیری را برای زنان به چالش و مسئله بزرگتری بدل کرده است.

ج) عوامل مداخله‌گر

«ناتوانی مردان در تأمین هزینه‌های خانواده»، «اختلافات زناشویی» و «خشونت خانگی» مهمترین مقولات مستخرج از کدگذاری داده‌هاست که بر عوامل میانجی و مداخله‌گر دلالت دارد. این مقولات نقش مهمی در تزلزل پایه‌های خانواده مشترک داشته و از جمله عوامل تأثیرگذاری است که نهایتاً به جدایی و طلاق زوجین منجر شده است.

جدول ۵. اظهارات و گفته‌ها، کدگذاری باز (مفاهیم) و مقولات محوری مستخرج از داده‌ها

جایگاه در مدل	مقولات محوری	کدگذاری باز (مفاهیم)
عوامل مداخله‌گر	ناتوانی مردان در ایفای نقش نان‌آوری	درآمد ناچیز - بیکاری - وابستگی به کار زن - بی‌علاقگی به کار - ورشکستگی - زندانی شدن - هزینه‌های مصرف مواد - درآمد از راه سرقت

اختلافات زناشویی	انتظارات متفاوت - ناسازگاری پایگاهی - جروبحث مداوم - عدم صداقت - دخالت خانواده - رابطه با دوستان ناباب - دروغگویی - بی‌توجهی به فرزندان -- بیماری اعصاب - مصرف علنی مواد
خشونت خانگی	آزار جسمی و روانی - خیانت - نپرداختن تعمدی مخارج - ترک خانه - فرار به خارج - ازدواج مجدد - دعوا و کتک‌کاری - الفاظ رکیک - اجبار به سقط جنین - ندادن نفقه - مزاحمت طلبکاران

منبع: یافته‌های پژوهش

۱. ناتوانی مردان در ایفای نقش نان‌آوری: طبق الگوی سنتی نقش‌های جنسیتی، وظیفه «نان‌آوری» و تأمین ضرورت‌های معاش مسئولیتی مردانه و «خانه‌داری» وظیفه‌ای زنانه تعریف می‌شود. این الگوهای رفتاری در فرایندهای بلندمدت جامعه‌پذیری نهادینه شده و به‌مثابه یک هنجار مشروعیت پیدا می‌کند. چنان‌چه در ایفای این نقش‌ها نقص و ضعفی دیده شود، کارکرد نهاد خانواده با اختلال مواجه می‌شود. «ناتوانی مردان در ایفای نقش نان‌آوری» از مقولات محوری است که به کرات در روایت زنان از توصیف زندگی مشترک خود بازگویی شده است. نداشتن درآمد مکفی و ناتوانی مردان در ایفای این مسئولیت سایر نقش‌ها را در خانواده این گروه از زنان با چالش مواجه کرده است.

«شوهرم اهل کار و فعالیت نبود و بیشتر اوقات در منزل می‌خوابید ... من بیرون آرایشگری می‌کردم و نان‌آور خانه بودم» (آرزو، ۴۰ ساله)

«کار و شغلش این بود که از دیوار خونه مردم بالا می‌رفت و مرتب بازداشت و زندانی می‌شد ... آزاد که می‌شد به خونه برنمی‌گشت و بی‌توجهی می‌کرد (الناز، ۳۳ ساله)

۲. اختلافات زناشویی: از دیگر مقوله‌های مستخرج از مصاحبه‌ها که بر عوامل مداخله‌گر دلالت دارد «اختلافات زناشویی» است. ناسازگاری، انتظارات متفاوت و تنش بین زن و مرد از ابتدای زندگی مشترک از مفاهیم و موضوعات مشترک در اظهارات و گفته‌های زنان مورد مطالعه است:

دیر متوجه شدم که شوهرم معتاد است ... اختلافات به تدریج زیاد شد ... دوستانش را به خانه می‌آورد و گروهی پیش بچه‌ها مواد می‌کشید ... من نگران فرزندان شده بودم (صحرا، ۳۵ ساله)

«مشکلی که با شوهرم همیشه داشتم این بود که با خانواده صادق نبود ... اگر در باره موضوعی سوال می‌کردم روراست نبود و به دروغ متوسل می‌شد (شقایق، ۴۰ ساله)

۲. **خشونت خانگی:** مقوله «خشونت خانگی» از مهمترین متغیرها و عوامل مداخله‌گر در وضعیت مسئله‌دار زنان در مطالعه حاضر است. در واقع وجود خشونت خانگی متأثر از وجود ساختارهای اقتدارگرایانه جنسیتی در جامعه و انعکاس آن در حوزه خصوصی است (یزدخواستی و شیرینی، ۱۳۸۷: ۶۳):

- رایج‌ترین شکل خشونت که در اظهارات تعداد زیادی از زنان دیده می‌شود، خیانت و روابط نامشروع است:

«مدت ۲۰ سال با هم بودیم .... بعداً معلوم شد که شوهرم با زنی دیگر رابطه دارد ... نمی‌توانستم خیانت او را قبول کنم طلاق گرفتم (نرمین، ۴۲ ساله)
« با شوهرم رابطه خوبی داشتیم اما او به من خیانت کرد و با دختر همسایه ازدواج و به خارج از کشور فرار کرد» (کوثر، ۴۱ ساله)

- خشونت در اشکال مختلف آن جسمی (مانند کتک زدن)، روانی (مانند توهین و تحقیر کردن)، اجتماعی (مانند ترک خانه و خیانت) و اقتصادی (مانند نپرداختن نفقه) موضوعی است که تقریباً اکثریت زنان به دفعات آن را تجربه کرده‌اند:

« شوهرم معتاد و روان سالمی نداشتم ... وقتی حامله بودم من را تحت فشار گذاشت تا بچه‌ام را سقط کنم (ژاله، ۳۸ ساله)
«کار و درآمدی نداشتم ... وقتی درخواستی داشتم چون نمی‌توانست برآورد کند فحش و ناسزا می‌گفت ... پرخاشگری عادت همیشگیش بود» (نرگس، ۳۵ ساله)

تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که علاوه بر مسئله خیانت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اشکال خشونت علیه زنان؛ موضوعاتی از قبیل فقر مالی و ناتوانی در تأمین نیازها و خواسته‌های خانواده و اعتیاد و پیامدهای روانی و اجتماعی آن از دیگر علل و زمینه‌های اصلی خشونت خانگی است.

د) راهبردها

واکنش زنان به وضعیتی که با آن مواجه هستند به دو شکل خود را نشان می‌دهد: «استیصال و ناامیدی» نسبت به بهبود اوضاع و «تحمل شرایط موجود و قناعت» به امکانات و فرصت‌های محدودی که در اختیار دارند:

جدول ۶. اظهارات و گفته‌ها، کدگذاری باز (مفاهیم) و مقولات محوری مستخرج از داده‌ها

جایگاه در مدل	مقولات محوری	کدگذاری باز (مفاهیم)
راهبردها	استیصال و ناامیدی	نگرانی همیشگی - اظهار یاس و ناتوانی - احساس تنهایی - تسلیم مشکلات - امید واهی - قربانی فرزندان -
	تحمل قناعت‌گونه	قناعت پیشگی - تحمل کردن - ساختن و سوختن - امروز و فردا کردن - البسه دست دوم - کنار آمدن - توجیه وضعیت - تحمل رنج از بی‌پولی

منبع: یافته‌های پژوهش

۱. استیصال و ناامیدی: استیصال و درماندگی بیانگر بی‌قدرتی و تسلیم شدن در برابر مشکلات و مسائل حضانت‌پذیری است.

«یکی مثل من نمی‌تواند نیازهای فرزندان را به طور کافی تامین کند و از عهد مشکلات بر نمی‌آیم و همیشه نگران آینده فرزندانم هستم» (فرانک، ۳۸ ساله)
 «من اگر سرپرست نبودم زندگیم بهتر می‌شد ... اکنون مجبورم به خاطر فرزندان طور دیگر زندگی کنم» (الناز، ۳۳ ساله)

وابستگی به خانواده، پیوندهای عاطفی و حس مادرانه نسبت به فرزندان، زنان را به فراموشی و بی‌توجهی به نیازها و خواسته‌های خود کشانده است.

۲. تحمل قناعت‌گونه: قناعت نسبت به حداقل‌های معیشت و کنار آمدن با امکانات و فرصت‌های موجود راهبرد دیگری است که زنان حضانت‌پذیر اتخاذ کرده‌اند.

«با کمبودها و نداری کنار می‌آییم ... با پوشاک دست دوم فرزندان راضی را می‌کنم»
(فرشته، ۴۵ ساله)

«بچه‌های کوچکم وقتی چیزی می‌خواهند چون پول ندارم بخرم مجبورم امروز و فردا کنم تا از یادشان برود» (رونک، ۴۴ ساله)

راهبردهای استیصال و تحمل اگرچه صورت‌های متفاوتی از واکنش برای زنان هستند اما در اصل از یک واقعیت نشأت می‌گیرد. مواجهه ذهنی زنان با وضعیت پیش‌روی خود و ناتوانی در تغییر شرایط آنان را به استیصال و ناامیدی کشانده است. با راهبرد «تحمل و قناعت» در سطح عینی در حقیقت زنان به نوعی به پذیرش واقعیت تن داده‌اند.

ه) پیامدهای حضانت‌پذیری

حضانت‌پذیری به مثابه مسئله اجتماعی پیامدها و عوارض متعددی برای زنان دارد. حتی می‌توان گفت که مشکلات و مسائلی که ایفای این مسئولیت برای زنان ایجاد می‌کند خود در تعریف این پدیده به عنوان مسئله اجتماعی تأثیرگذار است. «فقر فزاینده»، «فشار نقش»، «وابستگی» و «احساس رهاشدگی» مقوله‌های محوری هستند که جنبه‌های گوناگون پیامدهای حضانت‌پذیری زنان را منعکس می‌کنند.

جدول ۷. اظهارت و گفته‌ها، کدگذاری باز (مفاهیم) و مقولات محوری مستخرج از داده‌ها

جایگاه در مدل	مقولات محوری	کدگذاری باز (مفاهیم)
پیامدها	فقر فزاینده	محرومیت از نفقه - کارگر روزمزد - اجاره بالا - ناتوانی در تأمین هزینه‌ها - مخارج ۷ نفر عائله - کار خدماتی - بیکاری - به تعویق انداختن نیاز فرزند - نداشتن مسکن - کودک کار - فقدان فرصت کاری

فشار نقش	مراقبت از بچه‌ها - سنگینی سرپرستی - خلاء عاطفی مرد - تنهایی فرزندان - مشکل در تربیت فرزندان - بی‌تابی بچه‌ها برای پدر - انتظارات مضاعف فرزندان - ناهمخوانی کار بیرون و خانه - جسم در بیرون و فکر در خانه -
وابستگی	همسفرگی با والدین - امرونی والدین - اجازه کار نداشتن - وابستگی در تصمیم‌گیری - کنترل والدین - مخالفت فرزندان با ازدواج مجدد - اولویت فرزندان به ازدواج مجدد - وابستگی فرزند کوچک به مادر
احساس رهاشدگی	رهایی از شوهر معتاد و پرخاشگر - رهایی از طلبکاران همیشگی - خاتمه دعوی هر روزه - آرامش و آسایش بیشتر - مخارج کمتر

منبع: یافته‌های پژوهش

۱. فقر فزاینده: زیست فقیرانه و وابستگی به حمایت‌های مالی کمیته امداد از مشخصه‌های پایگاه طبقاتی زنانی است که در پژوهش حاضر مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. با وجود این برعهده گرفتن نقش جدید حضانت‌پذیری به دلایلی چون پرداختن نفقه توسط مردان، نداشتن فرصت‌های کاری به دلیل امورات خانه‌داری و مراقبت از فرزندان، اشتغال در بازار کار غیررسمی، پاره وقت و روزانه و در نتیجه درآمد ناکافی، بیش از پیش به فرایند فقیرسازی این گروه از زنان دامن می‌زند.

دادگاه برای دخترم و پسرم نفقه در نظر گرفت و پدرشان را موظف کرد که به صورت ماهیانه مبلغ هفتصد و پنجاه هزار تومان به آنها پرداخت کند اما پرداخت نمی‌کند (سارا، ۳۵ ساله)

«از لحاظ مالی در فقر شدید بسر می‌بریم گاهی فرزندان چیزی می‌خواهند پول نداریم بخیریم، وعده امروز و فردا میدم تا یادشان برود (نرمین، ۴۲ ساله)

۲. فشار نقش: «نارضایتی از ایفای نقش مردان»، «محدودیت‌های اجتماعی» و «ناکامی در تربیت فرزندان» موضوعات و مفاهیمی هستند که مقوله محوری «فشار نقش» را به مثابه یکی از پیامدهای حضانت‌پذیری زنان صوتبندی می‌کنند.

« مواقعی که در بیرون سر کارم روحم پیش بچه‌هاست ... همیشه نگران هستم که اتفاقی برایشان نیفتد» (گلزار، ۳۹ ساله)

«پسرم که بزرگ شده به حرف‌هایم توجه نمی‌کند و من نگران آینده فرزندان هستم (حمیده، ۳۴ ساله).

زنان در جایگاه سرپرست علاوه بر نقش‌های سنتی «زنانه و مادرانه» عهده‌دار نقش‌های «مردانه و پدرانه» هم می‌شوند. نقش‌پذیری چندگانه بدون تردید فشار و تعارضات روانی و اجتماعی زیادی برای زنان حضانت‌پذیر ایجاد می‌کند.

۳. وابستگی: فقر فزاینده و فشار نقش برای زنان حضانت‌پذیر پیامدهای آسیب‌شناختی مضاعفی به همراه دارد. این پیامد در مقوله محوری «وابستگی» بازتابی شده است. وابستگی طبق آنچه که در اظهارات زنان بیان شده است هم شکل مالی و اقتصادی دارد و هم به معنای وابستگی اجتماعی است.

– از یک سو فقر فزاینده به وابستگی مالی زنان حضانت‌پذیر به نهادهای حمایتی مانند کمیته امداد و کمک‌های افراد خیر منجر شده است. اگرچه این حمایت‌ها زنان را از اشتغال در بیرون از خانه نسبتاً بی‌نیاز می‌کند اما بسیار ناچیز است و تأمین بیشتر نیازهای خانواده را پوشش نمی‌دهد.

«حمایت کمیته امداد برای ما مانند حقوق ماهیانه است امیدوارم ادامه داشته باشد اگر کمیته امداد قطع شود مشکلی مالی ما چند برابر می‌شود» (روناک، ۴۴ ساله)

– از سوی دیگر بسیاری از این زنان ناچاراً تحت مراقبت و حمایت اعضای خانواده پدری خود هستند و این خود استقلال و آزادی عمل آنها را محدود کرده و به نارضایتی آنها دامن زده است.

«با خانواده پدرم زندگی می‌کنم یعنی با آنها همسفره هستم و مانند دوره مجردی امرونی می‌کنند... نمی‌گذارند بیرون کار کنم ... برادرم نسبت به دخترم سخت‌گیر است» (شقایق، ۴۰ ساله)

شکل دیگر، وابستگی به فرزندان و نداشتن استقلال برای تصمیم‌گیری در امور شخصی و ازدواج مجدد است. بسیاری از این زنان به دلیل اینکه در سن جوانی یا میانسالی بوده و خواستگار دارند

و یا خود مایل به ازدواج مجدد هستند به دلیل وابستگی متقابل به فرزندان از این خواسته خود چشم‌پوشی می‌کنند.

«بچه‌ها نبودند راحت‌تر می‌توانستم تصمیم‌گیری و ازدواج کنم اما سرپرستی آنها

را دارم ... در هر تصمیمی اولویت با فرزندانم است» (سارا، ۳۵ ساله)

۳. احساس رهاشدگی: تشدید فقر، فشار و تعارضات نقشی و وابستگی مالی و اجتماعی، کژکارکردهای پدیده حضانت‌پذیری است. با وجود این طلاق و پذیرش مسئولیت فرزندان برای زنان فایده‌مندی‌ها و کارکرد مثبت نیز داشته است. «احساس رهاشدگی» مقوله‌ای است که این وجه از حضانت‌پذیری زنان را بازنمایی می‌کند.

زندگی فعلی را بر قبل ترجیح می‌دهم ... وضعیت مالی همانند قبل فقیرانه

است و تغییر نکرده اما نسبت به قبل خوشحال‌تر هستیم» (سعیده، ۴۸ ساله)

«قبل از طلاق و بعد از طلاق زندگیم خوب نبوده اما در حال حاضر

خوشحال‌ترم چون مردی بیکار و بیمار با من نیست و تامین مخارج یک نفر از

سرم کم شده است» (آرزو، ۴۰ ساله)

آرامش روحی و روانی دستاوردی است که بسیاری از زنان در مقایسه با وضعیت پیش از طلاق و مسئولیت‌پذیری جدید بر آن تأکید کرده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف مقاله حاضر بررسی علل و پیامدهای حضانت‌پذیری به‌مثابه یکی از اشکال متأخر دگرگونی در نهاد خانواده در میان زنان مطلقه تحت پوشش کمیته امداد در شهرستان مریوان بود که به شیوه کیفی و با کاربرد نظریه داده‌بنیاد به فهم و تحلیل روایت زنان حضانت‌پذیر از تجربه زیسته‌شان پرداخت. تحلیل و تفسیر یافته‌ها بر مبنای مدل پارادایمی خاصی صورت‌بندی شده که در آن موجبات علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر و پیامدهای حضانت‌پذیری برای زنان و راهبردهایی که آنان نسبت به مسئله اتخاذ می‌کنند به‌واسطه ۱۳ مقوله محوری مستخرج از

داده‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. «جبر اجتماعی - قانونی» و «عواطف مادرانه» دو مقوله‌ای هستند که چرایی حضانت‌پذیری و ایفای این مسئولیت از سوی زنان را بازتاب می‌دهند. قواعد حقوقی ایران (جز در شرایط خاص) حضانت فرزندان را در زمره تکالیف پدر تعریف می‌کند، اما در مورد تعدادی از زنان مورد مطالعه حضانت‌پذیری توسط دادگاه و به مثابه تکلیفی قانونی بر آن‌ها تحمیل شده است. علاوه بر الزام قانونی، در نتیجه جبر اجتماعی و مواجهه با معضلاتی چون اعتیاد، انحراف اجتماعی و اخلاقی، ترک خانواده و مشکلات روانی مردان، زنان اجباراً در موقعیت حضانت‌پذیری قرار گرفته‌اند. «عواطف مادرانه» - که بیانگر تمایلات غریزی و نیروهای درونی زنان است - از مقولات دیگری است که چرایی ایفای این نقش از سوی زنان را توضیح دهد. مقولات «پایگاه طبقاتی» و «کودک همسری» شرایط زمینه‌ای مؤثر در این وضعیت هستند. همه زنان مورد مطالعه از طبقات پائین جامعه بوده و با موقعیت نازل شغلی، تحصیلی و درآمدی دست و پنجه نرم می‌کنند. بسیاری از آن‌ها در سنین کودکی ازدواج کرده‌اند و طبعاً آمادگی‌ها لازم برای ازدواج و تشکیل خانواده را نداشته‌اند. علاوه بر این، عوامل مداخله‌گر نیز در ایجاد وضعیت موجود، بحرانی شدن و آسیب‌های آن اثرگذارند. «اختلافات زناشویی»، «ناتوانی مردان در تأمین هزینه‌های خانواده» و «خشونت خانگی» از جمله مقولات ناظر بر عوامل میانجی و مداخله‌گر هستند. جبر اجتماعی - قانونی، کودک همسری، وابستگی اقتصادی زنان و خشونت خانگی به مثابه مقولاتی که موجبات علی و شرایط زمینه‌ای حضانت‌پذیری زنان را بازنمایی می‌کنند منطبق با گزاره‌های نظریه فمینیستی و مفروضات این چشم‌انداز نظری است. تبعیض، انقیاد و وابستگی زنان در نتیجه فراگیری ارزش‌ها و گفتمان مردسالارانه در جامعه و خانواده، حضانت‌پذیری را برای زنان به مسئله اجتماعی بدل می‌کند.

پیامدها و آسیب‌های اجتماعی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در مدل پارادایمی پدیده حضانت‌پذیری زنان است. «فقر فزاینده»، «فشار نقش»، «وابستگی» و «احساس رهاشدگی» مقوله‌های محوری هستند که جنبه‌های گوناگون پیامدهای حضانت‌پذیری زنان را منعکس می‌کنند. این نتایج همسو با نظریه «زنانه شدن فقر» (چانت، ۲۰۰۷) و نیز مطالعات تجربی متعددی (شادی‌طلب و گرایبی‌نژاد، ۱۳۸۳؛ معیدفر و حمیدی، ۱۳۸۶ و کردزنگنه، ۱۳۹۵) است که رابطه بین فقر و خانواده‌های زن‌سرپرست را مورد تأیید قرار داده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که حضانت‌پذیری زنان

به‌مثابه یک مسئله اجتماعی خود پیامد فقر است و زنان مسئولیت‌پذیر به دلیل وضعیت نامساعدی که در زمینه اشتغال و درآمد دارند بیش از پیش با فقر مواجه می‌شوند. یافته‌ها همچنین فضایی نظریه «فشار نقش» (روزنفیلد، ۱۹۸۹) را تأیید نمودند و این نتایج مشابه پژوهش‌های تجربی پیشین (از جمله همتی و کریمی، ۱۳۹۷؛ رستگار خالد، ۱۳۸۵) است. زنان حضانت‌پذیر علاوه بر نقش‌های سنتی زنانه ناگزیر از ایفای نقش‌های مردانه هم هستند و این امر به فشار مضاعف و تعارض نقشی در زنان منجر می‌شود. وابستگی مالی و اجتماعی از دیگر پیامدهای حضانت‌پذیری زنان است. در نتیجه فقر فزاینده به نهادهای حمایتی و کمک‌های دیگران؛ و در نتیجه فشار نقش و سنت‌های فرهنگ مردسالاری به خانواده پدری وابسته می‌شوند. البته با وجود جنبه‌های آسیب‌زای حضانت‌پذیری این پدیده در وجه مثبت، «حس‌رهایی» را در این زنان تقویت کرده است و بیشتر آنها وضعیت موجود را به شرایط پیش از طلاق ترجیح می‌دهند. تحلیل داده‌ها در مؤلفه راهبردها و واکنش زنان به مسئله حضانت‌پذیری بیانگر اشکال دوگانه «استیصال» و «تحمل» است که در حقیقت بازنمای مواجهه ذهنی و پذیرش عینی حضانت‌پذیری است.

به‌طور کلی می‌توان استدلال کرد که نتایج این مطالعه محکی تجربی برای مفروضات نظریه طبقاتی و به‌ویژه نظریه فمینیستی است. اگرچه اولی را باید با احتیاط تحلیل کرد (به دلیل یک‌دستی طبقاتی نمونه مورد مطالعه)، اما با تأمل در موجبات علی حضانت‌پذیری (جبر قانونی - اجتماعی و عواطف مادرانه)، شرایط زمینه‌ای (کودک‌همسری) و مداخله‌گر (نقش نان‌آوری و خشونت خانگی) و به‌ویژه پیامدهای آن برای زنان (فقر، فشار نقشی، وابستگی و حس‌رهایی) داعیه‌های دومی به شیوه تجربی و انضمامی تأیید می‌شود.

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مسئله حضانت‌پذیری زنان ریشه در علل ساختاری و زمینه‌ها و بسترهای اجتماعی نابرابرانه‌ای دارد که به فرودستی، محرومیت و وابستگی زنان می‌انجامد. بنابراین، تغییرات بنیادی در قوانین حمایت از زنان و بازتنظیم ساختارهای اجتماعی با هدف رفع تبعیض جنسیتی از جمله اقداماتی است که در بلندمدت می‌تواند به دگرگونی گفتمان مردانه مسلط و تقویت برابری جنسیتی در جامعه ایران منجر شود. در این زمینه توانمندسازی زنان و ایجاد فرصت‌های برابر آموزشی و شغلی به مثابه امکانات گفتمان مدرن در

دگرگونی قواعد گفتمان سنتی مردسالاری نقشی اساسی دارد. با این وجود، اقدامات حمایتی از زنان سرپرست خانوار از قبیل تأسیس تشکل‌های مدنی و نهادهای دولتی حامی، ایجاد صندوق حمایت از زنان سرپرست، فراهم کردن شرایط کاریابی و اشتغال پایدار، تضمین و تأمین درآمد مکفی و بهره‌مندی از خدمات تأمین اجتماعی دولتی در کوتاه‌مدت ضروری است.

منابع

- آبوت، پاملا و والاس، کلر. (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی زنان. ترجمه منیژه نجم‌عراقی. تهران: نشر نی.
- استراس، آنسلم و کوربین، جولیت. ام. (۱۳۹۰). اصول روش تحقیق کیفی. ترجمه بیوک محمدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ایسنا. (۱۴۰۰). افزایش تعداد خانوارهای تک نفره زنان/ زنان سرپرست ۱۲ درصد خانوارهای ایرانی. دسترسی در <https://www.isna.ir/news/1400022618382>
- بختیاری، آمنه و محبی، سیدفاطمه. (۱۳۸۵). حکومت و زنان سرپرست خانوار. *مطالعات راهبردی زنان*، ۳۴، ۱۱۰-۶۷.
- پیران، پرویز. (۱۳۸۳). مردسالاری و بهداشت باروری زنان. *رفاه اجتماعی*، ۳(۱۳)، ۱۹۶-۱۶۷.
- جمالی، محمود، سپاه‌منصور، مژگان و فلاحیان، معصومه. (۱۳۹۲). مقایسه بهزیستی روان‌شناختی زنان سرپرست خانواده با زنان دارای سرپرست. *زن در توسعه و سیاست*، ۱۱(۴)، ۵۴۲-۵۳۱.
- حسینی، سیداحمد، ستاره فروزان، آمنه و امیرفریار، معصومه. (۱۳۸۸). بررسی سلامت روان زنان سرپرست خانوار تحت پوشش بهزیستی شهر تهران. *پژوهش اجتماعی*، ۲(۳)، ۱۳۹-۱۱۹.
- خسروی، زهرا. (۱۳۸۰). بررسی آسیب‌های روانی - اجتماعی زنان سرپرست خانواده. *علوم انسانی دانشگاه الزهراء*، ۱۱(۳۹)، ۹۴-۷۱.
- دوبووار، سیمون. (۱۴۰۰). جنس دوم. دوجلدی. ترجمه قاسم صنعوی. تهران: نشر توس.
- رستگار خالد، امیر. (۱۳۸۵). اشتغال زنان و ضرورت کنترل فشارهای ناشی از کار خانگی. *روانشناسی بالینی و شخصیت*، ۴(۷)، ۵۲-۳۳.
- رید، اولین. (۱۳۸۰). آزادی زنان. ترجمه افشنگ مقصودی. تهران: نشر گل آذین.

- ساروخانی، باقر، خادمیان، طلیعه و نادری، فاطمه‌الزهرا. (۱۳۹۳). زنان سرپرست خانوار و تنگناهای جامعه‌پذیری فرزندان (مطالعه موردی: زنان سرپرست خانوار تحت پوشش شهرداری تهران). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۳(۴)، ۵۳۹-۵۵۸.
- ستاره فروزان، آمنه و بیگلریان، اکبر. (۱۳۸۲). زنان سرپرست خانوار: فرصت‌ها و چالش‌ها. *زن در توسعه و سیاست*، ۱(۵)، ۳۵-۵۸.
- شادی‌طلب، ژاله و گرایبی‌نژاد، علیرضا. (۱۳۸۳). فقر زنان سرپرست خانوار. *زن در توسعه و سیاست*، ۲(۱)، ۴۹-۷۰.
- شیری، حامد. (۱۳۹۸). نگرش جنسیتی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه‌ی تطبیقی میان کشوری). *زن و جامعه*، ۱۰(۳۷)، ۲۶۲-۲۳۷.
- فلیک، اووه. (۱۳۸۸). درآمدی بر تحقیق کیفی. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.
- فیروزآبادی، سید احمد و دیباجی فروشانی، شکوه. (۱۳۹۶). نقد سیاست اجتماعی در باب زنان سرپرست خانوار در ایران. *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، ۸(۲)، ۵۱-۲۵.
- قلی‌پور، آرین و رحیمیان، اشرف. (۱۳۹۰). رابطه عوامل اقتصادی، فرهنگی و آموزشی با توانمندسازی زنان سرپرست خانوار. *رفاه اجتماعی*، ۱۱(۴۰)، ۶۲-۲۹.
- کاظمی پور، شهلا. (۱۳۹۱). وضعیت آموزش، مطالعات جمعیتی و منابع آماری ایران. *کتاب ماه علوم اجتماعی*، ۵۸(۱۶۰)، ۱۱-۱۳.
- کردزنگنه، جعفر و اقبالی، علیرضا. (۱۳۹۵). بررسی وضعیت اشتغال زنان سرپرست خانوار در ایران. *جمعیت*، ۲۳(۹۸ و ۹۷)، ۳۴-۱۵.
- کمیته امداد امام خمینی شهرستان مریوان. (۱۳۹۹). سیستم جامع الکترونیکی، دسترسی در شبکه داخلی به آدرس <http://sajaya.emdad.ir/s4>
- گروسی، سعیده و شبستری، شیما. (۱۳۹۰). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و سلامت روان در بین زنان سرپرست خانوار در شهر کرمان. *مطالعات اجتماعی ایران*، ۵(۱)، ۹۹-۱۲۳.
- گیدنز، آنتونی. (۱۴۰۰). جامعه‌شناسی (با همکاری کارن بردسال). ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.

- مدنی، سعید. (۱۳۸۱). طرح توانمندسازی زنان سرپرست خانوار. دفتر بررسی‌های اقتصادی فرهنگی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- معیدفر، سعید و حمیدی، نفیسه. (۱۳۸۶). زنان سرپرست خانوار: نگفته‌ها و آسیب‌های اجتماعی. *نامه علوم اجتماعی*، ۱۵(۲)، ۱۵۸-۱۳۱.
- مؤمنی‌زاده، ندا. (۱۳۹۳). تحلیل مقایسه‌ای در خصوص زنان سرپرست خانوار. *مجله اقتصادی*، ۱۴(۳ و ۴)، ۹۵-۱۲۰.
- همتی، رضا و کریمی، زهرا. (۱۳۹۷). زنان مطلقه و تجربه سرپرستی خانوار: یک پژوهش کیفی (نمونه موردی زنان مطلقه سرپرست خانوار شهر فارس). *پژوهش‌نامه زنان*، ۹(۲)، ۲۱۱-۱۸۱.
- یزدخواستی، بهجت و شیرینی، حامد. (۱۳۸۷). ارزش‌های پدرسالاری و خشونت علیه زنان. *مطالعات اجتماعی - روان‌شناختی زنان*، ۶(۳)، ۷۹-۵۵.

- Abbott, P. & Wallace, C. (1997). *An introduction to sociology: a feminist perspective*. Translated by M Najm Iraqi. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Bakhtiari, A. & Mohebi, S. F. (2006). Government and women head of the household. *Womens Strategic Studies*, 34, 67-110. (In Persian)
- Chant, S. (1997). *Women-Headed Households, Diversity and Dynamics in the Developing World*, Consultant Editor: Jo Campling, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, UK
- Chant, S. (2007). *Children in Female-Headed Households: Interrogating the Concept of an 'Inter-Generational Transmission of Disadvantage' With Particular Reference to the Gambia, Philippines and Costa Rica*. New Working Paper Series. Issue 19. London School of Economics, Gender Institute
- Corbin, J. & Strauss, A. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Translated by B Mohammadi. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- De Beauvoir, S. (2010). *The Second Sex*. Translated by G Sanavi. Tehran: Toos Publishing. (In Persian)

- El-Lawindi, M. I., Sabry, H. A. & Elsebaie, E. H. (2018). Household headship and women's health: An exploratory study from Egypt. *The Egyptian Journal of Community Medicine*, 37(2), 1-9.
- Firouzabadi, S. A. & Dibaji Forooshani, S. (2017). Criticizing the social policy of female-headed households in Iran. *Iranian Journal of Social Problems*, 8(2), 25-51. (In Persian)
- Flick, U. (2006). *An Introduction to Qualitative Research*. Translated by H Jalili. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Garosi, S. & Shabestari, S. (2011). Investigate the relationship between social capital and mental health among female-headed households in Kerman. *Journal of Iranian Social Studies*, 5(1), 99-123. (In Persian)
- Gholipour, A. & Rahimian, A. (2011). Economic, cultural, and educational factors related to empowerment of head-of-household women. *Social Welfare Quarterly*, 11(40), 29-62. (In Persian)
- Giddens, A. & Birdsall, K. (2001). *Sociology*. Translated by H Chavoshian. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Glaser, B. & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Hemmati, R. & Karimi, Z. (2018). Divorced women and family supervision experience: A qualitative study (Case study: Divorced family-headed women of Farsan. *Women Studies*, 9(24), 181-211. (In Persian)
- Hoseini, S. A., Setare Frozan, A. & Amir Fariar, M. (2009). Investigating the mental health of female heads of households in Tehran. *Social Research*, 2(3), 119-139. (In Persian)
- Imam Khomeini Relief Committee of Marivan. (2019). *Comprehensive electronic system*, access in the internal network at the following address: <http://sajaya.emdad.ir/s4>. (In Persian)
- ISNA. Iran Students News Agency. (2021). *Increase in the number of single-person households of women*. Access at <https://www.isna.ir/news/140022618382>. (In Persian)
- Jamali, M., Sepah Mansor, M. & Fallahian, M. (2014). Comparative study of psychological well-being of female heads of house hold & women in male headed households in Tehran. *Woman in Development & Politics*, 11(4), 531-542. (In Persian)
- Kazemipor, S. (2012). The state of education, population studies and statistical sources in Iran. *Social Science Monthly*. 58(160), 11-13. (In Persian)
- Khosravi, Z. (2001). A study of psycho-social pathology of female heads of the family. *Human Sciences (Alzahra University)*, 11(39), 71-94. (In Persian)

- Kord Zangane, J. & Eghbali, A. (2016). The employment status of women heads of households in Iran. *Population Magazine*, 23(97-98), 15-34. (In Persian)
- Langlois, J. & Fortin, D. (1994). Single-parent mothers, poverty & mental: Reviw of litertur. *Santé-Mental Health*, 19(1), 157-73.
- Liu, C., Esteve, A. & Trevino, R. (2017). Female-headed households and living conditions in Latin America. *World Development*, 90, 311-328.
- Madani, S. (2002). *Women Head of Household Empowerment Plan*. Office of Economic and Cultural Investigations of the Research Center of the Islamic Council. (In Persian)
- Moeidfar, S. & Hamidi, N. (2007). Single parent mothers: Untold stories and social pathologies. *Journal of Social Sciences Letter*, 15(2), 131-158. (In Persian)
- Momenizade, N. (2014). A comparative analysis of women heads of households. *Economic Research and Policies*, 14(3-4), 95-120. (In Persian)
- Mwangi, C. (2017). *An assessment of impact of poverty on female headed household in kangemi, Kenya*, master thesis in University of Nairobi, <http://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/102357>
- Narayana, N., Nair, M. K. S. & Legwale, O. C. (2015). Factors determining savings of women-headed households in Botswana. *International Journal of Economic Issues*, (8)2, 55-62.
- Piran P. (2004). Male domination & reproductive health. *Social Welfare Quarterly*, 4(13), 167-196. (In Persian)
- Rastegar Khaled. A. (2006). Employed women and strains of domestic works. *Clinical Psychology & Personality*, 4(7), 33-52. (In Persian)
- Reed, E. (2001). *Problems of Women's Liberation*. Translated by A Maghsodi. Tehran: Gol Azin. (In Persian)
- Rosenfield, S. (1989). The effects of women's employment; Personal control and sex diffrences in mental health. *Journal of Health and social Behavior*, 30, 77-91
- Sarookhani, B., Khademian, T. & Naderi, F. (2015). Women's headed households and bottlenecks of children socialization (A case study: The householder women supported by Tehran Municipality Organization). *Social Studies and Research in Iran*, 3(4), 539-558. (In Persian)
- Setare Frozan, A. & Biglarian, A. (2003). Female heads of household: opportunities and challenges. *Women in Development and Politics*, 1(5), 35-58. (In Persian)

- Shaditalab, Z. & Geracinajad, A. (2003). Poverty of female heads of household. *Women in Development and Politics*, 2(1), 49-70. (In Persian)
- Shiri, H. (2019). Gender attitude and its effective factors (A comparative cross-country study). *Women and Society*, 10(37), 237-262. (In Persian)
- United Nations. (UN). (2010). *The World's Women 2010, Trends and Statistics*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, and United Nations Publication.
- Yazd-khasti, B. & Shiri, H. (2008). Patriarchy values and violence against women. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 6(3), 55-79. (In Persian)

© 2022 Alzahra University, Tehran, Iran. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BYNC 4.0 license) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

نویسندگان

h.shiri@pnu.ac.ir

حامد شیری

استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور و علاقمند به حوزه جامعه‌شناسی زنان و مسائل اجتماعی و دارای مقالات متعدد در این دو حوزه تخصصی.

mfa5559@gmail.com

محمد حبیبی

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی از دانشگاه پیام نور و علاقمند به مطالعه و پژوهش در حوزه مسائل اجتماعی و کارمند کمیته امداد شهرستان مریوان.